

Hyviä eväitä tietotekstiin

Pertti Koskimies

Raimo Jussila, Eero Ojanen & Taija Tuominen (toim.): *Tieto kirjaksi*. – Kansanvalistusseura 2006. 283 s.

Voiko kirjoittamista opettaa? Monet toistelevat Erno Paasilinnan kulunutta hokemaa, jonka mukaan on elettävä sellainen elämä, että siitä syntyy kirjailija. Toiset vannovat kirjoittajakoulutuksen nimiin.

Ainakin oman kokemukseni mukaan tietokirjoittamista voi mainiosti opettaa ja opiskella. Olen käynyt Helsingin yliopiston järjestämän tietokirjoittajakurssin vuonna 1992 sekä perehtynyt monien kirjoitusoppaiden sisältöön. Kokeneempien neuvoilla olen säästänyt aikaani, ja luullak-

seni tekstieni laatu ja sisältö on niiden ansiosta kohentunut. Tärkeintä joka tapauksessa on lukea ja kirjoittaa määrätietoisesti ja säännöllisesti.

Tutkijoille kirjoittaminen on elintärkeä työvaihe. Tieteellisen tutkimusraportin muodosta, kielestä, lähdeviitteiden käytöstä ja muista käytännöistä on runsaasti opastusta. Tieteellisen tekstin kirjoittaminen ei kuitenkaan tee kenestäkään varsinaista tietokirjailijaa. Tiedemaailma vaatii nykyisin yhä kapea-alaisempaa ja pitemmälle erikoistunutta perehtymistä, eikä sen pohjalta tehdä kunnollista tietokirjaa, jossa asioita esitetään kansantajuisesti ja ymmärrettävästi selkeällä yleiskielellä ja laajempia asiayhteyksiä löytäen.

Hankalasti määriteltävä

Vaikka kirjoittaminen on olennainen osa hyvin suuressa osassa ammateista, harvat työ- tai muut yhteisöt kouluttavat siihen. Kansanvalistusseura kustansi viime syksynä alamme uusimman oppaan *Tieto kirjaksi*. Sen ovat toimittaneet Suomen Tietokirjailijat ry:n edellinen toiminnanjohtaja Raimo Jussila, filosofi ja tietokirjailija, Oriveden Opiston tietokirjoittamisen pääkouluttaja Eero Ojanen sekä saman opiston luovan kirjoittamisen opettaja Taija Tuominen. Oppaan kirjoittajina on aktiivisia tietokirjailijoita monenlaisilta tiedon alueilta. Lopputulos on hyvä ja hyödyllinen!

Teos jakaantuu kolmeen pääosaan: (1) kirjoita tietoa, (2) lajit, keinot ja välineet sekä (3) tiedon maailma. Se käsittelee loogisesti tietokirjan tekemisen kaikkia puolia ideoinnista, aineiston keruusta ja kirjoittamistyylisiä tekijänoikeuksiin, kustannussopimuksiin ja asenteisiin.

Toki hieman yllättävältä kuulostaa, että tietokirjasta tai tietokirjoittamisesta ei ole kunnan määritelmää. Esimerkiksi Yrjö Hosiaisuus (Kirjallisuuden sanakirja, 2003) nimeää tietokirjallisuudeksi asiatietoon keskittyvän kirjallisuuden, joka ei ole kaunokirjallisuutta. Myös Anto Leikola (*Otavan Suuri Ensyklopedia*, 1981) määrittelee tietokirjallisuuden samanlaisen negaation kautta. *Suomen kielen perussanakirjassa* (1994) tietokirjallisuudeksi lasketaan ”kirjallisuus jonka päätarkeus on tiedonvälitys”.

Raimo Jussilan aukeaman laajuinen taulukko osoittaa, että tietokirjallisuuden käsitteen sisään mahtuu suuri määrä teostyyppisiä ja ominaisuuksia. Tietokirjallisuus jaksaa hyvin, sillä maassamme julkaistuista kirjallisuusunimekkeistä useampi kuin neljä viidestä on tietokirjoja. Esimerkiksi vuonna 2004 nimekkeitä julkaistiin 9 071, tietokirjoittajia oli yli 10 000.

Runsaudensarvi

Taija Tuomisen mukaan kirjoittamisen päävaiheet ovat uppoutuminen ja urakointi. Ensimmäiseen kuuluvat ideointi ja luonnostelu, jälkimmäiseen muokkaus ja viimeistely. Enemmistö tietokirjoittajista on suunnittelijatyyppejä, joka pohtii tekstinsä valmiiksi ennen kirjoittamista. Keksijätyyppi alkaa naputella inspiraation varassa vailla suunnitelmia. Joka tapauksessa edistynyt kirjoittaja luo uusia ajatuksia muokkaamalla tietoa, aloitteleva tyytyy toistamaan aiempia faktoja.

Virve Mertanen opastaa erilaisten tekstien käyttöä eri tarkoituksiin. Niitä ovat esimerkiksi

otsikot, ingressi, leipä- ja kainalotekstit, alaviitteet ja hakemistot. Hän ja muutkin korostavat johdannon merkitystä, sillä hyvä johdanto vangitsee lukijan mielenkiinnon. Jos kirjoittaja on alansa asiantuntija, hänen sopisi kertoa myös kokemukseensa perustuva mielipide kiistanalaisista asioista.

Pirjo Hiidenmaa korostaa, että hyvä tietoteksti on paitsi ymmärrettävää myös asiallista ja täsmällistä, ja lisäksi se heijastelee kirjoittajan persoonaa ja innostaa lukijaa. Hiidenmaa antaa monia esimerkkejä tekstin havainnollistamisesta, aiheiden valinnoista ja käsittelyn näkökulmista. Koska kirja on myös esine, teksti, kuvat ja muu sisältö on pakattava selkeään ja houkuttelevaan pakettiin. Anja Hatva tarkastelee paketoitua, kuten taittoa ja ylipäänsä kullekin kirjalle sopivan graafisen suunnittelun vaiheita.

Kirja antaa kunnan oppaan tavoin selkeitä käytännön vinkkejä erityyppisten tietokirjojen laatimiseen. Marketta Rentola ohjaa opaskirjan, Matti Leinonen oppikirjan, Kari Vaijärvi sekä Markku Löytönen ja Taina Kaivola lapsille ja nuorille suunnatun tietokirjan laatimiseen. Jari Ojala esittelee monen kirjoittajan artikkeleista koostuvan kokoelman, Liisa Enwald muistelmaa ja elämäkerran erikoispiirteitä. Reijo Viitanen tarkastelee tiedottamistarkoituksiin ja käyttöjulkaisuun liittyviä tietotekstejä, Harri Paasio tietokirjoittamista internetiin.

Kerrassaan mainiota yleistietoa ja pohdittavaa tarjotaan kolmannessa jaksossa. Heikki Jokinen tekee selkoa tekijänoikeuksista. Teknisen tallentamisen ja materiaalinlevityksen monipuolistuminen on herättänyt kuluttajat vaatimaan tietokirjailijoidenkin ankaran työn tuotteita ilmaiseksi. Mistähän sen jälkeen saataisiin uusia tekijöitä ja teoksia?

Yhtä käytännönläheisiä ovat Ville Rauvolan ajatukset tietokirjailijan ja kustantajan välisistä suhteista ja työnjaosta. Molempien tavoitteena on hyvä tietokirja, siksi tekijän kannattaa kuunnella kustantajan toiveita ja päinvastoin. Kustantajan tärkein kysymys ja julkaisupäätöksen pääkriteeri on, kenelle kirja on tehty. Etenkin tuoteentekijöiden on usein vaikea mieltää, että suurelle yleisölle kirjoitetaan eri tavoin kuin toisille tutkijoille. Hyvä tietokirja menee heti asiaan ja houkuttelee lukemaan lisää. Tieteen erikoissanastaa on vältettävä. Hyvän tietokirjan kriteerit ja neuvot kustantajan lähestymisestä oman kirjaidean toteuttamiseksi esitetään selkeästi.

Jukka Jääskeläinen tarkastelee suppeasti mutta ajatuksia herättävästi kääntämisen ongelmia. Suomeksi käännetään ja kustannetaan aivan liian

suppea valikoima maailman tietokirjallisuutta, mutta määrän noustessa ongelmaksi voisi tulla ammattitaitoisten kääntäjien pieni joukko.

Kirja on täynnä toinen toistaan parempia artikkeleita, mutta ehdottomasti parhaita on niistä viimeinen, Eero Ojasen *Tietokirjoittajan asenne*. Hän lähtee siitä, että tieto on yhtä aikaa tosiasia ja tavoite, tieto-sana on tie-sanana johdannainen. Tiedolla ei ole pelkkää välineellistä vaan myös itseisarvoa. Tieto kuvaa samanaikaisesti asennetta, tapaa ja ihannetta. Olen monesti kaihtanut Ojasen liian teoreettiselta tuntuvia filosofointeja esimerkiksi radiossa, mutta nyt huomasin hänen kirjoittavan viisaita ja aivan ymmärrettäviä ajatuksia tekstin tyylistä, näkökulmista, persoonallisuudesta, henkilökohtaisuudesta. Hän kehottaa kirjoittajia aitoon innostukseen, joka sopivalla tasolla lisää sanoman vakuuttavuutta. Erilaisten asioiden yhdistely ja uusien näkökulmien esittely luovat uutta tietoa. Ojasen, kuten monien muidenkin kirjoittajien, sanomassa riittää sulateltavaa moniksi lukukerroiksi.

Jotakin jää kaipaamaankin

Kirjasta saa monipuolisen kuvan luovan tietokirjoittamisen tavoitteista, suunnittelusta ja työvaiheista. Monet tekijät tarkastelevat aihettaan oman työnsä ja teostensa kautta. Jokaisella kirjoittajalla on omat käytänteensä, jotka ovat muovautuneet ajan myötä. Kollegojen keinoista ja kokemuksista on mielenkiintoista lukea. Toisaalta yleistetävämät asiat eivät aina nouse selkeästi esille. Kirja tukee joka tapauksessa sitä kaunokirjallisuudessa vallitsevaa näkemystä, että kirjoittajan oma persoonallinen ääni on keskeinen määrittäjä kiinnostavalle tekstille.

Kirjassa ei paneuduta kielenkäytön, lähteiden käytön tai kirjapainotekniikan yksityiskohtiin. Kirjoittajat listaavat melko niukasti ja hajanaisesti viitteitä tekstiensä perään. Koska tekijöillä olisi kenties paljonkin sanottavaa tietokirjoittamisen aiemmista oppaista, hyvästä asiasuomesta, eri oppialojen sanakirjoista ja muista apuvälineistä, niitä olisin suonut esiteltävän.

Tietokirjoittamiseen liittyvää koulutusta on tarjolla, monen tasoista ja hintaista. Siitäkin kaipasin punnittua arviointia. Ulkomailla on julkaisut runsaasti vastaavia oppaita, joista muutamia on käännetty suomeksikin. Esimerkiksi Yhdysvalloissa luova asiakirjoittaminen, *creative non-fiction*, käyttää yhä enemmän fiktiolle tyypillisiä keinoja. Asiaa lähestytään henkilön, joko ns. tavallisen ihmisen tai julkkiksen, kautta. Elämä-

kertoja väritetään houkuttelevammiksi draaman keinoin, faktojen lisäksi ilman selvää rajaa päähenkilölle sepitellään ajatuksia, tunteita ja tapahtumia, joita kirjoittaja ei taastusti voi tietää. Tuore esimerkki on eräkirjailija A. E. Järvisen elämäkertä *Kairanviemä* (Otava 2006).

Vaikka asiatiedot ovat näissä kirjoissa varmasti kohdallaan, valittu tyyli hämärtää rajaa faktan ja fiktion välillä ja syö tietokirjallisuuden uskottavuutta. Kustantajien esitteissä, kirjakaupoissa ja kirjastoissakin tietokirjallisuuden luokkiin sijoitetaan yhä enemmän esimerkiksi elämäntapoja, ravitsemusta, vaihtoehtolääkintää tai historiaa koskevia teoksia, joiden sisältö on lähempänä mielipidekirjoitusta kuin totuudellisuudeltaan varmistettua tietoa. Tätä tietokirjallisuutena markkinoitavaa teostyyppiä ei *Tieto kirjaksi* -teoksessa valitettavasti käsitellä. Myönsipä Skepsis ry takavuotena WSOY:lle vuoden huuhaa-palkinnon ”pitkällisestä ja ansiokkaasta toiminnasta valetieteellisen kirjallisuuden kustantamisen ja levittämisen alueella”.

Suomen tietokirjailijoiden jäsentutkimuksen perusteella tietokirjailijat kirjoittavat useimmiten oman päätyönsä ohella. ”Tietokirjailijakunta toimii aktiivisesti asiantuntijuutensa välittämisessä monin eri tavoin ja kanavin. He ovat tyyppisimmillään varttuneita elämän ja ammattitaidon tuoman hiljaisen viisauden siirtäjiä, jotka toimivat monissa eri rooleissa.” Järjestäytyneiden ja muiden ammattitaitoisten tietokirjoittajien teksteissä yksi tärkeimmistä kriteereistä on tiedon luotettavuus, asiatietojen paikkansapitävyys. Hyvä tietokirja esittää myös lähteensä ja pohtii niiden luotettavuutta. Ammattimaisten tietokirjailijoiden tarkkuudesta yksi esimerkki on tämä kirja, josta löysin vain muutaman painovirheen. Se on nykyaikana harvinaista.

Tietokirjailijan yksi rooli on kirja-arvostelujen laatiminen. Lasse Koskelan ”toistaiseksi lopullinen totuus tietokirjan arvostelemisesta” jakaa hyviä neuvoja niiden kirjoittamisesta kannustaen kuitenkin persoonalliseen kirjoittamiseen, kuten koko teoskin. Hän ei toki ole vastuussa siitä, että tämä teksti ei täytä läheskään kaikkia hyvän arvostelun kriteereitä.

Eero Ojanen tiivistää, että ”tietokirjoittamiseen suuntautuminen edellyttää omakohtaista suhdetta, jopa intohimoa tai rakkautta sekä tietoon että kirjoittamiseen”. Tästä teoksesta on *Tieteessä tapahtuu* -lehden kirjoittajille ja lukijoille paljon iloa ja hyötyä.

Kirjoittaja on filosofian lisensiaatti, lintututkija ja tietokirjailija.